

Медицина в Київській державі

Продовження. Початок у № 1/2010.

З моменту християнізації Європи великого значення в її політичному і суспільному житті набувають монастирі. Як культурний феномен, вони постають невід'ємною частиною не лише релігії та архітектури, а й медицини. Поза сумнівом, в історії Київської Русі яскравим підтвердженням цього є Києво-Печерська лавра, заснована в середині XI ст.

Монастирська медицина

У 996 р. Великий князь Володимир Святитель спеціальним указом надав монастирям право лікувати не тільки послушників і ченців, а й мирян незалежно від їх віросповідання. У візантійській релігійній традиції склалася особлива організаційна структура — лікувальні монастирі (деякі з них збереглися й дотепер).

Першим таким клерикально-лікувальним закладом у Київській державі став Микільський лікувальний монастир, у якому до 1918 р. розміщувався шпиталь для хворих монахів і заклад для ченців-інвалідів. Вітчизняні «лечці»-ченці, які прибували з Афону, набувши в тамтешній Лаврі навичок лікування, приймали тих, хто потребував медичної допомоги. Незвичною була архітектура цих споруд: ліворуч — лікарняна палата, праворуч — церква. При цьому внутрішнє приміщення храму кардинально відрізнялося від звичайної християнської обрядової зали. У ньому були розташовані лави, на яких немічні ченці сиділи під час богослужіння. Цікаво, що перша «психотерапевтична клініка» була відкрита саме в монастирі, як-от «Келія біснுவатих», що збереглася до нашого часу в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври.

З Никонівського літопису дізнаємося про те, що в 1091 р. у м. Переяславі митрополитом Єфремом «була поставлена лічниця», де «всім приходящим» надавалося «безмездне лікування». Згодом такі монастирі-лікарні були створені у мм. Вишгороді, Чернігові, Новгороді, Смоленську.

Основним лікуванням у монастирських закладах слугували засоби, рекомендовані ще карфагенським теологом Тертуліаном (III ст.) і християнським філософом блаженным Августином (V ст.), — молитви, «накладення рук», свята вода тощо. У Києво-Печерському патерику викладено концепцію лікування як невід'ємної частини духовного служіння Богу, а здатність цілювати людей трактується як дар божий, що надається праведникам за їх духовну звиягу.

Як свідчить історія, витoki сучасної медицини слід шукати саме там, де панувало язичництво, а не монотеїзм, — у Стародавньому Єгипті, Елладі, Римській імперії. Переслідуючи язичницьку народну медицину, служители монастирів намагалися зосередити лікування виключно в руках духівництва. Скажімо, «Устав про церковні суди» Великого князя Володимира Святителя волхвування й лікування за допомогою зілля трактував як злочини проти церкви і християнства. Водночас, як стверджує Києво-Печерський патерик, монастирські «лечці» все одно вдавалися до засобів народної медицини. І хоча при монастирських лікарських установах не було створено шкіл для підготовки лікарів, все-таки з їх появою в суспільстві з'явилася й поступово зміцнювалася ідея благодійності, необхідності організації допомоги хворим та знедоленим. Згодом монастирська медицина поступово почала використовувати і раціональні підходи.

Преподобний Агапіт Печерський

Одним із перших печерських монахів-цілителів був Агапіт, ім'я якого в перекладі з давньогрецької означає «Божественна любов». Єдиним джерелом для дослідження його медичної діяльності (утім, як і інших ченців) є Києво-Печерський патерик, у якому за містичними нашірваннями можна відшукати зерна життєвої правди. Агапіт сам шов до хворого і служив йому доти, доки той не вставав. Усім своїм життям святий Агапіт Печерський засвідчив вищу любов до людей, милосердя до знедолених, хворих і калік. Він лікував внутрішні та шкірні хвороби, запалення, широко використовуючи відвари з трав і коренів, проте головним знаряддям його професійного мистецтва залишалася молитва: «Ніколи ні від кого не беру за цілення, тому що цілюю силою не моєю, але Христовою...» У такій особистій участі лікаря в долі хворого автори Патерика вбачають мету і внутрішній зміст лікарського покликання. Історичні документи стверджують, що Агапіт був знайомий з працями Гіппократа і Галена. Сучасними дослідниками на долонях Агапіта були знайдені залишки міді та пилок рослин, привезених свого

часу з Візантії. Очевидно, це складові ліків, які, за традицією Середніх віків, стародавній цілитель виготовляв власноруч. Значною мірою лікувальна слава Агапіта спиралася на його уміння вибирати звичайні засоби лікування та вміло застосовувати їх для цілення хворого.

Відомо, що Агапіт вилікував чернігівського князя Володимира Всеволодовича, який згодом посів київський престол і ввійшов в історію під іменем Володимира Мономаха. А починалося все так. Княжий лікар довго боровся з хворобою вельможного пацієнта, але так і не здолав її. Тоді Володимир Всеволодович звернувся до Печерського ігумена Іоанна з проханням відрядити до м. Чернігова Агапіта. Вислухавши історію хвороби та дізнавшись про її симптоми, чернець одразу ж поставив князю діагноз і надіслав потрібні ліки, проте їхати до хворого відмовився. Завдяки цілющим засобам чернігівський князь невдовзі одужав і особисто завітав на Печерські пагорби, щоб віддячити Агапіту — подарувати йому один із своїх маєтків. Почувши таке, чернець усамітнівся у своїй келії. Князь відправив до Агапіта боярина з великими дарами, але інок відповів, що він ніколи ні від кого мзди не бере і сам подібним чином нікому не віддячує; дари ж княжі просить роздати жебракам, а харчі віднести до монастирської лікарні, що й було виконано. Обіцяний маєток князь таки продав, а отримані за нього кошти роздав жебракам, як того забажав його рятівник. Помер печерський праведник 14 червня 1095 р., над його ракою в Ближніх печерах уже майже 9 століть висить ікона з написом: «Прп. Агапіт — врач безмездный».

Спеціалізація монастирських «лечців»

З глибини століть дійшли до нас імена інших ченців-цілителів з Печерської лаври. Відомо, що Печерський пресвітер Даміан «спеціалізувався» на лікуванні дітей. «Психотерапевт» Григорій-чудотворець мав особливу силу «на бісів» (допомагав психічно хворим). Вдало поєднував свою основну професію з лікуванням пацієнтів переважно зі шкірними захворюваннями іконописець Алімпій.

Феномен протимікробної активності деяких барвників сьогодні є загальновідомим фактом. У багатьох народів світу в лікуванні шкірних хвороб рослинні барвники відігравали виключно важливу роль. Під час лікувальної процедури Алімпій кілька разів змазував фарбою гнійні виразки. Через деякий час хворий змивав фарбу водою. Таке швидке одужання викликало захоплення в найвісних пацієнтів, адже вони не знали, що, наприклад, фарба індіго — звичайна річ у майстерні живописця — ефективний засіб у випадку різноманітних уражень шкіри. Фарбами лікували не тільки шкірні хвороби: індіго, сандалом, кубовою фарбою успішно вилікували «вогневиці» (гарячки), малярію, пропасницю.

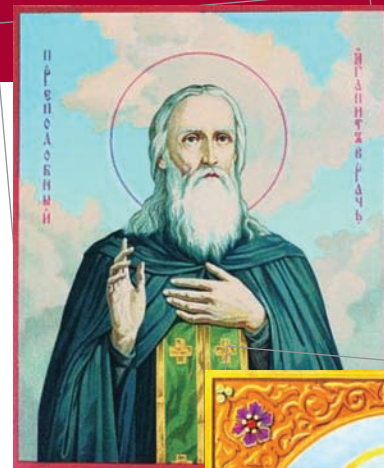
Жіночі постаті в медицині Київської Русі

Були на теренах Київської держави і жінки-цілительки. Зі скандинавських саг дізнаємося про увагу до лікарської справи дружини князя Ігоря Ольги. У м. Києві княгиня заснувала лікарню, і, як одна з перших феміністок Європи, догляд за хворими у цьому закладі доручила здійснювати жінкам.

Народні перекази сповіщають про дочку бортника Февронію, яка успадкувала медичні знання від батьків і успішно застосовувала їх на практиці. Була «зело сведуша в Асклепєвих писаннях», тобто знайома з тогочасною медичною літературою, і спадкоємиця чернігівського князя Мстислава Єфросинія.

Визначне місце в історії європейської медицини посідає дочка Великого князя Київського Мстислава і шведської принцеси Христини, онука Володимира Мономаха Євпраксія. З дитинства її приваблювала народна медицина. З часом князівна опанувала прийоми лікування травами. Вона цілювала простих людей і взагалі робила багато добрих вчинків, за що кияни називали її Добродією.

1122 року Євпраксія одружилася із сином візантійського імператора Іоанна II Комнена Олексієм. У Царгороді

було що запозичити з багатовікового досвіду грецьких медиків, адже вже в IV ст. у Візантії існували лікарні. Добре володіючи грецькою мовою, Євпраксія на чужині створила оригінальний медичний трактат під назвою «Алімма» («Мазі»). Зібравши і систематизувавши знання тогочасної медицини та поклавши в основу своєї праці дані наукових рукописів та власні спостереження, авторка у 5 частинах та 29 розділах книги висвітлює питання загальної патології, діагностики хвороб, а також гігієни жінки та дитини. Ця своєрідна енциклопедія не містить рекомендацій, пов'язаних із поширеними в медичній практиці XII ст. марновірством і забобонами. Унікальний манускрипт, написаний першою в Європі жінкою, яка прославилася широкими медичними знаннями, нині зберігається у Флорентійській бібліотеці Лоренцо Медічі.

Витоки світської медицини

У добу Київської Русі в перекладі на старослов'янську мову побачила світ збірка «Бджоли», у якій викладено думки античних і візантійських медиків та філософів Демокрита, Піфагора, Сократа, Аристотеля, Епікура, Діогена, Плутарха, Діодора Сицилійського та інших. На сторінках цієї книжки читач міг знайти корисні поради й рекомендації щодо збереження здоров'я. Автори «Бджіл» радили пацієнту не таїти свою неміч від лікаря, рекомендували припиняти її в зародку, а також багато працювати та дотримуватися здорового способу життя.

Світська медицина довела свої переваги перед церковним мистецтвом щодо цілення тіла людини; що ж стосується душевних недугів, то, на жаль, у цій сфері поступ цивілізації визначних здобутків не має. На противагу «безмездній» церковній медицині, що знайшла притулок у монастирях, за часів княжіння Ярослава Мудрого у м. Києві поширилася «возмездна» практика вільних лікарів. У ті часи Київська Русь зав'язує стосунки із Західною Європою. І цілком імовірно, що серед іноземних майстрів та інших освічених людей, які емігрували на східнослов'янські землі, траплялися й лікарі, виховані на більш прагматичних канолах латинської гілки християнства, де отримання «мзди» за медичну допомогу давно стало нормою. У збірнику законів Київської держави «Руська правда» згадується про діяльність таких лікарів і законність отримання ними винагороди за працю.

Підготував Лук'ян Маринжа

3